

М. В. Кутащенко,
аспірант, Запорізька державна інженерна академія

СУТНІСТЬ РИЗИКУ І ПРИЧИНИ ЙОГО ВИНИКНЕННЯ

Узагальнено існуючі підходи до визначення терміна "ризик". Розкрито сутність поняття "ризик", що допоможе при формуванні політики управління економічним ризиком.

Generalized existent approaches to determination of the term "risk". Essence of concept is exposed "risk", that will help at forming of policy of management by the economic risk.

Ключові слова: етап, підхід, поняття, регулювання, ризик, сутність, управління, фінансовий менеджмент.

ВСТУП

Ризик є невід'ємною частиною ділової активності на будь-якому ринку. З ним стикаються не тільки під час прийняття управлінських рішень з приводу розміщення грошей у банку, купівлі цінних паперів, вкладанні коштів у нове виробництво тощо, але й у випадку бездіяльності у сфері бізнесу, яка пов'язана з ризиком невикористаних можливостей. Нові умови життя диктують нові правила. Зміни, що відбуваються навколо, змусили підприємства приймати сміливі та нетрадиційні, а інколи навіть і авантюрні рішення. До того ж, чим рішення ризикованіше, тим більше шансів отримати надприбутки, проте в разі невдачі зростають, відповідно, і втрати. Однак не ризикувати — це означає не братися за справу. Результат відсутності ризику один — недоодержання прибутків. Завдання підприємства полягає не в уникненні ризику взагалі, а в передбаченні, оцінці і зведенні його негативних наслідків до мінімального рівня.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Вагомий внесок у розробку теоретичних і прикладних проблем ризик-менеджменту, зокрема оцінки економічного ризику, зробили іноземні та українські науковці: А.П. Альгін, І.Т. Балабанов, І.А. Брижань, І.Р. Бузько, В.П. Буянов, П.І. Верченко, В.В. Вітлінський, О.А. Война, Л.В. Временко, В.В. Глушенко, І.В. Гончаров, П.Г. Грабовий, В.М. Гранатуров, В.Б. Живетін, С.З. Жизнін, І.В. Зайцева, А.Б. Камінський, Р.М. Качалов, М.М. Клименюк, М.Г. Лапуста, О. Моргенштерн, С.І. Наконечний, Дж. Нейман, С.І. Полтавцев, Б.А. Райзберг, О.Л. Устенко, Е.А. Уткін, В.В. Черкасов, Г.В. Чернова, Л.Г. Шаршукова, О.Б. Шевчук, Д.А. Штефаніч, О.І. Ястремський та інші.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

- узагальнити існуючі підходи до визначення терміна "ризик";
- розкрити сутність поняття "ризик", що допоможе при формуванні політики управління економічним ризиком.

РЕЗУЛЬТАТИ

Кризові явища в економіці країни, загальне падіння виробництва, криза неплатежів і як наслідок — існування колосальної взаємозаборгованості, політична нестабільність в суспільстві, недосконалість законодавства в галузі господарського права та податкової політики, сповільнення розвитку науки і техніки та неефективний фінансовий менеджмент слугують причиною існування в країні стійкої тенденції до збільшення кількості фінансово неспроможних підприємств і як наслідок: збільшення позовних заяв до господарських судів у зв'язку з банкрутствами підприємств. Крім того різке зростання числа банкрутів в країні зумовлює наступний факт. Становлення українського інституту банкрутства в системі економічного та правового регулювання підприємницьких відносин відбувалось у той період, коли кризові процеси після розвалу єдиного загальнодержавного народногосподарського комплексу з боку молоді держави були абсолютно некерованими. Затримка в здійсненні реальних економічних реформ, гіперінфляція, недоліки в приватизації, упущення в податковій та грошово-кредитній політиці привели до створення "тіньової" економіки. Внаслідок цього багато підприємств ставали заручниками таких умов, тобто штучними банкрутами. А діюче на той час законодавство було позбавлене механізму "відсортювання"

реальних банкрутів від штучних, бо його спрямування було ліквідувати боржника, визнаного банкрутом.

Аналіз стану економіки України на сучасному етапі підприємства показав, що вони працюють в умовах невизначеності та ризику. Ризик супроводжує функціонування всіх суб'єктів ринку, а це дає можливість зробити висновок про те, що без урахування чиннику ризику в підприємницькій діяльності не обійтися.

Виділяють чотири характерні властивості ризику, які невіддільні від його змісту: суперечливість, альтернативність, правомірність та невизначеність.

Суперечливість ризику виявляється в різних аспектах. В умовах невизначеності та ситуації неминучого вибору ризик, з одного боку, зорієнтований на отримання суспільно значущих результатів неординарними, новими способами, які забезпечують втілення ініціатив, новаторських ідей, соціальних експериментів, тоді як, з другого боку, це веде до несприятливих соціально-економічних наслідків, так як в умовах неповної вихідної інформації оптимальне рішення приймається без належного врахування об'єктивних економічних закономірностей розвитку явища, якого воно стосується. Суперечлива природа ризику виявляється також у зіткненні об'єктивно існуючих ризикованих дій з їх суб'єктивною оцінкою.

Альтернативність ризику полягає в необхідності вибору рішення при наявності двох або кількох найбільш можливих його варіантів. Труднощі в прийнятті рішення, породжені альтернативністю, вирішуються залежно від конкретної ситуації різними способами: у простих випадках покладаються на минулий досвід та інтуїцію, а у складних — вдаються до спеціальних методів і моделей.

Чи не основною характеристикою ризику є його правомірність. Прийняте рішення повинне відповідати вимогам чинного законодавства, статуту підприємства, який регламентує його діяльність, взаємовідносини з іншими суб'єктами господарювання та узгодженого з чинним законодавством колективного договору, що регулює відносини трудового колективу з адміністрацією підприємства.

Найбільш характерною причиною існування ризику в управлінській діяльності є невизначеність. Невизначеність — це неповне або неточне уявлення про значення різних параметрів в майбутньому, які породжені різноманітними причинами і, перш за все, неповнотою або неточністю інформації про умови реалізації рішення, у тому числі пов'язаних з ними витратах і результатах [14, с. 59].

Ризик та невизначеність — це елементи і господарської діяльності, і процесів управління. На сьогоднішній день економістами встановлено відмінності між ризиком і невизначеністю.

Щоб повніше охарактеризувати ризик, доцільно визначити поняття "ситуація ризику", оскільки за змістом воно безпосередньо пов'язане з поняттям "ризик".

У більшості випадків під поняттям "ситуація" розуміють поєднання різних обставин і умов, що створюють певну обстановку для того чи іншого виду діяльності. При цьому обстановка може сприяти або перешкоджати здійсненню тієї чи іншої дії.

Ситуація ризику буде в тому випадку, якщо можна кількісно і якісно визначити ймовірність того або іншого варіанту ситуації. Ймовірність визначається як ступінь можливості здійснення даного варіанта і змінюється від 0 до 1. Сума ймовірностей всіх альтернатив повинна дорівнювати одиниці. Найбільш бажаний спосіб визначення ймовірності — об'єктивний. Ймовірність об'єктивна, коли її можна визначити математичними методами або шляхом статистичного аналізу накопиченого досвіду. Однак у багатьох випадках підприємство не має достатньої інформації для об'єктивної оцінки ймовірності, проте досвід керівництва підказує, що саме може трапитися з високою достовірністю. В такій ситуації керівник може використати міркування про можливості здійснення альтернатив з тою чи іншою суб'єктивною ймовірністю.

Зауважимо, що ситуація ризику якісно відрізняється від ситуації невизначеності. Рішення приймається в умовах невизначеності, коли неможливо оцінити ймовірність потенційних результатів. Часто така ситуація складається при використанні інноваційних ідей та нових технологій, що завжди обтяжене ризиком, а спроби уникнути інновацій здатні зупинити прогрес розвитку суспільства. Невизначеність також характерна для деяких рішень, які доводиться приймати в обставинах, які швидко змінюються. З точки зору філософії, невизначеність в соціально-економічній системі викликана не тільки суб'єктивною обмеженістю наших знань про об'єкт дослідження у даний момент часу, а й об'єктивною неможливістю детального описання його адекватною мовою.

Стикаючись з невизначеністю, керівник може використати дві основні можливості. По-перше, спробувати одержати додаткову релевантну інформацію і ще раз проаналізувати проблему. Цим часто вдається зменшити новизну і складність проблеми. Керівник поєднує цю додаткову інформацію і аналіз з набутим досвідом, здатністю до суджень або інтуїцією, та визначає суб'єктивну ймовірність кожного з передбачуваних результатів. Друга можливість — діяти у точній відповідності з минулим досвідом, судженнями або інтуїцією і зробити припущення про ймовірність подій. Це необхідно, коли недостатньо часу на збір додаткової інформації або витрати на неї занадто високі, так як часові та інформаційні обмеження мають важливе значення при прийнятті управлінських рішень.

Невизначеність характеризується з точки зору ймовірності випадання подій, а саме: повна невизначеність, повна визначеність, часткова невизначеність.

Поняття "ризик", "невизначеність" мають дуже давню історію. Ще в ті далекі часи, коли тільки почала розвиватися світова торгівля, купці стали страхувати свої можливі втрати. Однак наукові уявлення про ризик склалися поетапно. Це явище почали вивчати статисти, економісти, юристи, математики. Потім сформувалися наукові теорії: ігор, ймовірностей, дослідження операцій, катастроф, соціальної психології, ризику. Поняття ризику з'явилося у військових, економічних, демографічних, медичних, біологічних, правових та інших дисциплінах. Приблизно з 60-х років XX ст. ризик став предметом міждисциплінарних досліджень. В сучасній західній економічній літературі використовується поняття

тя ризику в цивільному і торговому праві, в системі страхування, при здійсненні банківських і біржових операцій.

В Україні поява нового напрямку наукових досліджень, відомого як ризикологія, була проголошено на конференції, яка відбулася у жовтні 1998 року [9, с. 36]. Серед багатьох завдань цієї науки особливе значення має пізнання ризику, розробка сучасної теорії ризику, а також дослідження можливостей ефективного управління ним в умовах ринкової економіки.

Ризикологія має свою філософію, яка відображена в аксіоматичному апараті. Перша аксіома всеохоплюваності стверджує, що безризикових видів діяльності не існує, адже рішення приходить приймати суб'єкту керування. А там, де є суб'єкт, є невизначеність, а невизначеність приваблює ризик з його непередбачуваними наслідками.

Проте не можна сказати, що у вітчизняній економіці проблема ризику, а отже, і ризикозахисту є новою. Ще в 20-ті роки ХХ ст. в СРСР поняття "ризик" було нормативно закріплене у ряді законодавчих актів стосовно виробничої і раціоналізаторської діяльності. У виступах керівників того часу звучали думки про те, що від вирішення питання про ризик будуть залежати темпи розвитку економіки і виконання господарських планів. Проте вже з середини 30-х років воно характеризується як "буржуазне", чужорідне новому соціальному устрою.

У багатьох спеціальних словниках (філософських, військових, економічних і т. ін.) поняття "ризик" взагалі не розглядалося. Його немає, скажімо, в останніх виданнях "Большой советской энциклопедии", "Большом энциклопедическом словаре", у п'ятитомній "Философской энциклопедии", "Философском энциклопедическом словаре", у словнику "Научно-технический прогресс" та ін. До 1990 року не було опубліковано жодної серйозної праці з питань оцінки і управління ризиком. Відтак в СРСР важлива економічна категорія на багато десятиліть майже (але не зовсім) зникла з поля зору науки та практики управління економікою.

В умовах переходу до ринкових відносин ситуація різко змінилася. Зараз кожна фірма діє у рамках законів за своїми правилами і змушена враховувати нестабільність економічної ситуації, передбачати результати конкурентної боротьби, можливі зміни законодавчих актів. Виникла необхідність у співвимірі прибутку і ризику, адже тільки оптимальне співвідношення цих категорій буде гарантувати ефективне вкладення капіталу.

Термін "ризик" походить від грецьких слів *risikon*, *ridsa* "круча", "скеля". В італійській мові *risiko* означає "небезпека", "загроза"; *risicare* "лавірувати між скель", у французькій *risque* "загроза", "ризикувати" (буквально "об'їжджати кручу, скелю").

На сьогоднішній день немає однозначного розуміння сутності ризику. Це пояснюється багатоаспектністю цього явища, а також практично повним його ігноруванням у чинному законодавстві, надто обмеженим застосуванням у реальній економічній практиці й управлінській діяльності.

У багатьох працях, зокрема й економічних, поширеною є думка про ризик як про можливість небезпеки або невдачі. Даний підхід має певну історію, адже ще в давні часи люди стихійно шукали засоби і форми захисту від небажаних наслідків. А це призвело до складання пере-

думов ототожнення ризику з явищами, настання яких могло викликати майнові й інші види збитку. Та й в етимології цього поняття чітко простежується зв'язок ризику з небезпекою, зокрема, мореплавці під цим словом розуміли небезпеку, що могла загрожувати їхнім кораблям.

Ризик — це можливість небезпеки або дія навмання із сподіванням на щасливий вихід [8, с. 59]. Ризик — це ймовірність виникнення збитків або недоотримання прибутків в порівнянні з варіантом, що прогнозується [11, с. 29]. Ризик — небезпека несприятливого кінця на одну очікувану подію [13, с. 49]. Ризик — імовірність (загроза) втрати підприємством частини своїх ресурсів, недоотримання прибутків або поява додаткових витрат у результаті здійснення певної виробничої і фінансової діяльності [3, с. 67]. Ризик — це шанси на понесення втрат або збитків внаслідок здійснення якої-небудь справи [6, с. 19].

Райзберг Б.А., Балабанов І.Т., Лукаш С.І. та Малютіна Л.А. вважають, що ризик — це небезпека втрат і можливість одержання збитків. Проте наведені в їхніх роботах методи кількісної оцінки не кореспондуються з даними ними визначеннями. Так, один з основоположників теорії ризику Б.А. Райзберг пропонує використовувати критерій кількісної оцінки і розраховувати його як можливість того, що отриманий результат буде менший, ніж заплановане значення [10, с. 12].

Балабанов І.Т. для кількісної оцінки ризику використовує статистичний метод, згідно з яким критеріями ризику є середнє квадратичне відхилення та коефіцієнт варіації [2, с. 39].

Існують також визначення, які поряд з небезпекою, можливістю невдачі передбачають існування альтернативного варіанта.

Ризик — це можливість помилки або успіху того чи іншого вибору в ситуації з декількома альтернативами [12, с. 89].

Поширеними є підходи до визначення ризику, як моделі зняття суб'єктом невизначеності за конкретних обставин. Так, Заруба О.Д. визначає ризик як "спосіб дії в неясній або невизначеній ситуації" [5, с. 42].

В літературі існує і таке формулювання: "Ризик — це діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, в процесі якої є можливість кількісно та якісно оцінити ймовірність досягнення передбачуваного результату, невдачі і відхилення від мети" [1, с. 22].

Шевчук О.Б. визначає ризик як ситуативну характеристику діяльності любого виробника, в тому числі такого економічного об'єкта, як виробниче підприємство, яке оцінює невизначеність його економічної діяльності і можливість несприятливих наслідків у випадку невдачі [4, с. 30].

Однак, якщо б ризик був пов'язаний тільки з негативними результатами господарської діяльності, то у економічного агента не було б потреби ризикувати. Так, М.Г. Лапуста, Л.Г. Шаршукова відзначають, що "хоча наслідки ризику частіше всього проявляються у вигляді втрат або неможливості одержання очікуваного прибутку, проте ризик — це не тільки небажані результати прийняття рішень. При певних варіантах підприємницьких проектів існує не тільки небезпека не досягти наміченого результату, але і ймовірність перевищити очікуваний прибуток. В цьому і полягає підприємницький

ризик, який характеризується поєднанням можливості досягнення як небажаних, так і особливо сприятливих відхилень від запланованих результатів" [7, с. 51].

Історичний досвід показує, що ризик недоодржаня запланованих результатів особливо став проявлятися з розвитком товарно-грошових відносин, конкуренції учасників господарського обороту. Тому із становленням економіки, яка базується на багатьох видах діяльності, появилися різні уявлення про ризик.

Існують не лише різні тлумачення поняття "ризик", але і різні підходи до оцінки його об'єктивної і суб'єктивної природи, зокрема об'єктивний, суб'єктивний та об'єктивно-суб'єктивний.

Низка авторів вважають ризик об'єктивною категорією, так як існування ризику зумовлюється імовірністю сутністю реально існуючих в житті явищ, процесів, аспектів діяльності людей, дозволяє регулювати багатотваріантні матеріальні та ідеологічні відносини між індивідуумами, трудовими колективами, організаціями та іншими суб'єктами суспільного життя.

Роль будь-якої категорії розкривається в тих функціях, які вона виконує в науці та практиці. В економічній літературі виділяють чотири функції ризику: аналітична; інноваційна; регулятивна; захисна.

При прийнятті помилкового рішення підприємство може понести такі види втрат: 1) морально-психологічні втрати — це втрати, обумовлені тим, що будь-яке підприємство є складною соціальною системою і порушення рівноваги цієї системи може призвести до небажаних для нього наслідків; 2) соціальні втрати — це такі види втрат, які пов'язані з нанесенням збитку здоров'ю та життю людей; 3) матеріальні втрати — являють собою непередбачені планом розвитку підприємства додаткові витрати або прямі втрати виробничих фондів; 4) екологічні втрати — це нанесення шкоди навколишньому середовищу, що веде до необхідності побудови очисних споруд та збільшує витрати на медичне обслуговування і відпочинок своїх робітників; 5) фінансові втрати — це прямий грошовий збиток, який може бути нанесений підприємству внаслідок реалізації певного ризику або групи ризиків; 6) втрати часу — це такі втрати, які пов'язані з нераціональним його використанням внаслідок виникнення певних видів ризику.

Найбільш суттєвими зовнішніми факторами ризику, які сформувалися в сучасний момент в Україні, є: спонтанність природних процесів і явищ, стихійні лиха, а також екологічна ситуація, яка передбачає виникнення подій техногенного характеру; можливі зміни в економіці і їх потенційний вплив на рівень цін і зайнятості, наприклад, темпи інфляції; політична ситуація в країні; несвоєчасність державного регулювання, виражена очікуванням значних законодавчих змін з низькою ймовірністю введення їх в дію; зниження загального життєвого рівня населення, ріст безробіття, страйків, зміна потреб, кримінальна обстановка;

До внутрішніх факторів ризику можна віднести: випадковість (різного роду аварії, вихід з ладу обладнання, нещасні випадки на транспорті і т. п.); виробничі фактори, які визначаються специфікою галузевої належності підприємства, використовуваного обладнання, техніки та технології, організацією і політикою в сфері менеджменту, якістю і рівнем використання мар-

кетингу; рівень кваліфікації і взаємовідносини персоналу; фінансовий стан підприємства, який визначає як можливості фінансування розвитку бізнесу, так і погашення довгострокових і короткострокових зобов'язань.

Для прийняття обгрунтованого рішення підприємство повинне ідентифікувати всі можливі види ризиків, характерні для певного проекту, які є багаточисельними та різноманітними.

ВИСНОВКИ

Таким чином, ризик — це універсальна категорія, яка стосується до всіх видів діяльності, проте особливо велике значення ризик має в діяльності підприємств. Проведені дослідження показали, що в сучасній економічній літературі існує безліч підходів до розуміння терміна "ризик", деколи навіть несумісних між собою. В зв'язку з цим було узагальнено існуючі підходи до визначення терміна "ризик", що дасть змогу більш всесторонньо розкрити сутність цього поняття та допоможе при формуванні політики управління економічним ризиком.

Література:

1. Альгин А.П. Риск и его роль в общественной жизни. — М.: Мысль, 1989. — 187 с.
2. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента. — М.: Финансы и статистика, 2000. — 525 с.
3. Грабовый П.Г., Петрова С.Н., Полтавцев С.И. Риски в современном бизнесе. — М.: Аланс, 1994. — 200 с.
4. Гранатуров В.М., Шевчук О.Б. Риски підприємницької діяльності. — К.: Зв'язок, 2000. — 149 с.
5. Заруба О.Д. Банківський менеджмент та аудит. — К.: Лібра, 1996. — 224 с.
6. Клименюк М.М., Брижань І.А. Управління ризиками в економіці. — К.: Просвіт, 2000. — 220 с.
7. Лапуста М.Г., Шаршукова Л.Г. Риски в предпринимательской деятельности. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 224 с.
8. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. — М.: Азбуковник, 1999. — 944 с.
9. Проблеми економічного ризику: аналіз та управління: Зб. наук. пр. за матеріалами Першої Всеукраїнської наук.-практ. конф. 26—28 жовтня 1998 року / Київський національний економічний університет / О.Д. Шапаров (відп. ред.). — К., 1998. — 94 с.
10. Райзберг Б.А. Предпринимательство и риск. — М.: Знание, 1992. — 64 с.
11. Ризикологія в економіці та підприємстві: Зб. наук. пр. за матеріалами міжнародної науково-практичної конф. 27—28 березня 2001 року / Київський національний економічний ун-т; Академія державної податкової служби України / О.Д. Шапаров (голов. ред.). — К., 2001. — 452 с.
12. Рудашевский В.Д. Риск, конфликт и неопределенность в процессе принятия решений и их моделирование. — М.: Экономика, 1990. — 254 с.
13. Фере В.А., Романченко О.В. Методи оцінки фінансового ризику // Фінанси України. — 1997. — №2. — С. 48—53.
14. Чернов Ю.В., Фомишин С.В., Тищенко А.И. Управленческое консультирование. — Херсон: ОЛДИ-плюс, 2003. — 272 с.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2009 р.